

## תכנון, צדק ופוליטיקה עירונית להט"בית: המרכז הגאה בתל-אביב

חן משגב

### תקציר

במאמר זה מבקש לדון במדיניות תכנון ופוליטיקה עירונית ויחסן ללהט"בים, וכן בפוטנציאל של אלו לקדם סוגים שונים של צדק מרחבי ותכנוני עבור קהילות מיניות בעיר. המאמר סוקר בקצרה את הסוגיות המרכזיות בספרות בתחום תיאוריית התכנון בנוגע לתכנון ומיניות, וכן שלושה היבטים של צדק העשויים להתבטא בתחום התכנון והפוליטיקה העירונית – צדק חלוקתי, צדק הליכי וצדק הכרתי. שלושת ההיבטים הללו מנותחים לאור מקרה המבחן של המרכז העירוני לקהילה הגאה (המרכז הגאה) בת"א-יפו והתהליך שהוביל להקמתו המסקנה היא כי מקרה המבחן מבטא באופן ברור צדק חלוקתי וניסיון לקדם צדק הליכי. יחד עם זאת, בכל הנוגע לצדק הכרתי מדובר במקרה מורכב המבטא הן קידום של צדק הכרתי מחד גיסא, אך ניתוח קווירי מעיד כי הכרה זו מוגבלת לחלקים ומרחבים מסוימים בלבד בקהילה הגאה, מאידך גיסא.

**מילות מפתח:** תכנון, צדק, פוליטיקה עירונית, הקהילה הגאה (להט"ב), ת"א-יפו.

באוקטובר 2002 פרסמה עיריית ת"א-יפו את מסמך "פרופיל העיר", אשר סיכם את השלב הראשון בהכנת תכנית המתאר החדשה של העיר<sup>1</sup>. מסמך זה היה חלק ממהלך אסטרטגי רחב במסגרתו פותח ופורסם חזון אסטרטגי לפיתוח העיר כהכנה לקראת הכנת תכנית מתאר עדכנית<sup>2</sup>. למיטב ידיעתי מסמך זה הינו המסמך התכנוני הראשון בישראל בעל התייחסות ברורה לקהילת הלהט"ב. בפרק המתייחס ל"אנשים וחברה" תחת הכותרת של "שירותים חברתיים עירוניים", צוינה האוכלוסייה ההומו-לסבית של העיר:

כעיר ליברלית, העיר פתוחה לקבלת אוכלוסיות שונות, ביניהן האוכלוסייה ההומו-לסבית. אוכלוסייה זו מתמודדת עם קשיים וזקוקה לשירותים שונים. באחרונה פתח מינהל השירותים החברתיים מקלט ייחודי לנוער הומו-לסבי, שנפלט מבית הוריו עקב הקשיים שהמשפחה מגלה עם "חריגות" הנערה/ה (פרופיל העיר, 2002, 35).

על אף ההתייחסות לקהילת הלהט"ב<sup>3</sup> בקונטקסט בעייתי ובצמצודות לאוכלוסיות חריגות אחרות הנזקקות לסיוע מיוחד, חלקו הראשון של הציטוט מתאר לראשונה באופן רשמי את העיר ת"א-יפו כעיר המתייחסת בפתיחות לקהילה ומכירה בקיומה ובזכות של חבריה לקבל שירותים עירוניים באופן שוויוני. מבחינה זו הפגינה ת"א-יפו חלוציות בהקשר הישראלי, במידה רבה בעקבות תהליכים חברתיים ופוליטיים החל משנות התשעים של המאה הקודמת, בעקבותיהם התחזקה הקהילה הלהט"בית בעיר, הפכה נראית (visible) יותר במרחב העירוני (למשל בעקבות מצעדי גאוה ואירועים אחרים במרחב הציבורי), זכתה לייצוגים חיוביים יותר בתקשורת ובמידות אחרות (גרוס וזיו, 2003; Kama, 2000, 2011), וכן זכתה

אני מבקש להודות לאייל גרוס ולגילי הרטל על הערותיהן המועילות, לעורכי גיליון זה, לארזה צ'רצ'מן שהנחתה אותי בעבודת המאסטר במסגרתה התחלתי לעסוק בקשר בין תכנון ומיניות ולטובי פנסטר שהנחתה אותי בעבודת הדוקטורט אשר עסקה, בין השאר, במרכז הגאה.

לייצוג פוליטי במועצת העיר<sup>4</sup>. במאמר זה אבקש לדון בקשרים המורכבים שבין תכנון ופוליטיקה עירוניים, תפיסות של צדק ומדיניות כלפי להט"בים. אדגים סוגיות אלו באמצעות דיון ביקורתי באחד מתוצריה של מדיניות תכנונית ועירונית כלפי להט"בים בת"א-יפו בעשור וחצי האחרונים – המרכז העירוני לקהילה הגאה בגן מאיר (המרכז הגאה), ואראה כיצד המרכז הגאה מהווה ביטוי לצדק חלוקתי והליכי מצד אחד, וביטוי מורכב ולא חד משמעי מבחינת המימוש של צדק הכרתי. אפתח בסקירה קצרה של הכתיבה בנושא תכנון עירוני ומיניות, אעבור לדיון בגישות שונות של צדק בהן אעסוק במאמר ולאחר מכן אדגים את הסוגיות הללו לאור המקרה של ת"א-יפו ובאופן מיוחד אדון במקרה של המרכז הגאה, בהקשר התכנוני והפוליטי שהובילו להקמתו ובמשמעויות שלהן עבור קהילת הלהט"ב המקומית.

### מרחב, תכנון עירוני ומיניות

תיאוריית התכנון תיארה את הדיסציפלינה כ"פרויקט הטרוסקסואלי" המקדם מרחבים המדירים אנשים על בסיס אוריינטציה מינית, באמצעות שימוש בכלים תכנוניים שונים (Frisch, 2002). תכנון הערים המודרני תואר גם ככלי לשליטה ולהדרה מרחבית, ואף לאפליה בהקצאת משאבים בנוגע לאוכלוסיות שונות שאינה בהכרח מינית, למשל אתנו-לאומית (Yiftachel, 1998). טענות אלו אומצו לאחרונה גם בנוגע לנטייה מינית (Sandercock, 1998a), תוך דרישה ל"הפיכת הבלתי נראה לנראה" בהקשר של זהויות ותכנון, והדגשת הידע המקומי והצרכים של קבוצות אוכלוסייה בעלות שונות (Sandercock, 1998b).

אף על פי שפעילות מינית הומוסקסואלית התקיימה בערים למן העת העתיקה (Higgs, 1999), מיניות הומוסקסואלית נתפסה כסטייה, פשע וכערעור על הסדר החברתי, לפחות עד אירועי סטונוול<sup>5</sup> (Frisch, 2002; Mort, 2000). ברם, ההיסטוריון האורבני ג'ורג' צ'אוונסי הראה, באמצעות מחקר מעמיק בניו-יורק, כי כבר מסוף המאה התשע-עשרה התקיים בעיר ניו-יורק עולם הומו-לסבי בעל מאפיינים מרחביים מובהקים, מוסדות קהילתיים ומקומות מפגש, שסייעו להומואים ולסביות להתגבר על האפליה, למצוא דירות להשכרה, להתקבל למשרות שונות וכן למצוא קשרים חברתיים ורומנטיים. הנוכחות המרחבית והניכוס של מרחבים בעיר כמזוהים עם הקהילה ותרבותה הייחודית הפכו למעשה לאקט פוליטי (Chauncey, 1994). תופעות אלו, של הדרה ואפליה, הובילו בערים רבות לתהליך של היבדלות מרחבית של להט"בים והתרכזות בשכונות ואזורים סרגטיביים, זאת משני טעמים מרכזיים, האחד – להימנע מיחס עויץ של הסביבה החיצונית, מדיכוי ואפליה; והשני – לפתח תרבות ייחודית, סוציאליזציה של פרטים בקהילה ולספק שירותים מתאימים. היבדלות מרחבית זו עמדה במוקד המחקרים המרחביים החלוציים הראשונים אשר בדקו את ההיבדלות בהקשר השכונתי (Castells, 1983; Levine, 1979), או במקומות הביילוי (Weightman, 1980), ואת התפקידים של הבדלות מרחבית זו על פיתוח עירוני (Lauria and Knopp, 1985).

ביקורת רבה הופנתה לתחום התכנון מנקודת מבט להט"בית, החל מהאופן בו הוא משמר ומקדם סדר וערכים הטרוסקסואליים חברתיים משפחתיים תוך התעלמות מצרכיהם של להט"בים ומהאופן בו הם משתמשים במרחב העירוני

(Frisch, 2002), דרך העלמה והשכחה של זיכרון מרחבי ומקומות הנקשרים להיסטוריה להט"בית בערים (Doan and Higgins, 2011), ועד התעלמותם של מתכננים מההשפעה שיש להחלטותיהם על קהילות להט"ביות (Doan, 2011).

הדרישה העולה מביקורת זו מופנית הן ללהט"בים והן למתכננים: להט"בים נדרשים לשאול עצמם, כפי שעשו הפמיניסטיות בשנות השבעים, כיצד צריכה העיר להיראות ומהו החזון שלהם לעיר שתהיה טובה עבורם (Frisch, 2002). מתכננים צריכים לשאול עצמם כיצד התעלמו (ובמידה מסוימת עדיין ממשיכים להתעלם) מצרכים של להט"בים (Doan, 2011). ההתעלמות הזו אינה מקרית והיא מגיעה מכמה כיוונים (Doan, 2010). כיוון אחד קשור לתפיסות הרואות תכנון כפרקטיקה טכנית ומקצועית, או כזו שמיועדת וצריכה להתייחס לאנשים "נורמאליים". זו גישה, שלפחות בקונטקסט האמריקאי (וסביר להניח שלא מוגבלת רק לאמריקה) מקושרת להתנגדות עמוקה לאורח החיים הלהט"בי ואף להומופוביה ושמרנות בעולם התכנון המקצועי והאקדמי. כיוון אחר מגיע דווקא מהשמאל האנטי קפיטליסטי וממתכננים רדיקלים התופסים שוויון זכויות ללהט"בים ככזה שכל תכליתו לאפשר להומואים אמידים להשתלט על שכונות מדורדרות ולהפיק רווחים מתהליכי גיטריפיקציה (שם). כך או אחרת חשוב להדגיש כי למרות שלהט"בים הם מיעוט, הסוגיות שחיהם בעיר מעלות אינן שוליות לעולם התכנון ולפרקטיקה התכנונית (Forsyth, 2001), ועל המתכננים להשתחרר ממה שפטרה דואן מכנה "הרודנות של תכנון מגדרי", כלומר תכנון הטרונומטיבי המבוסס על הגדרות מגדריות צרות ודיכוטומיות (Doan, 2010). מתכננים, אם כן, צריכים להיות רגישים לחוויות של אפליה ואי צדק מרחבי שחווים להט"בים, ולקחת בחשבון את ההשלכות של החלטותיהם המקצועיות על אנשים בעלי מיניות לא הטרונומטיבית (משגב, 2008; Daon, 2011), בהם עוסקות התיאוריה הקווירית והגיאוגרפיה הקווירית.

על אף העניין הגובר, בעיקר הגיאוגרפי, שמוקדש מאז ראשית שנות התשעים לחיבור בין תיאוריה קווירית ותיאוריות מרחביות וגיאוגרפיות (Browne, 1995; Bell and Valentine, 2007; Hubbard, 2012; et-al, 2007); מעט מאד נכתב בהקשר לתיאוריות תכנון, ומעט עוד יותר נכתב מתוך ניסיון ממשי הקושר מדיניות עירונית, פוליטיקה מקומית ותכנון ולא רק ברובד התיאורטי. מוריה- רייצ'ל קני (Kenney, 2001) חקרה כיצד הערים סן-פרנסיסקו ולוס אנג'לס הפכו מגנט ללהט"בים וכיצד למקצוע התכנון יש תפקיד בכך, תוך השפעה על השכונות והשירותים הניתנים להם בעיר. קני מתייחסת הן לתיאוריה התכנונית והן לפרקטיקה התכנונית, וטוענת כי שתיהן צריכות להיפתח כלפי תנועות חברתיות ופוליטיות של להט"בים אשר באופן מסורתי הודרו מהתכנון. אחד המחקרים הבודדים שתיעדו תהליך שהתקיים ברוח זו עסק בתכנון מרכז העיר ובמיוחד האזור ה"גאה" של העיר מנצ'סטר (1997 Quilley). המקרה של מנצ'סטר מראה כי הצלחה אמיתית באה כאשר רשויות מקומיות מכירות בקיומן ובהותן של קהילות להט"ב בעיר ומתחשבות בהן ובצרכיהן בתהליכי תכנון ופיתוח. יתרה מזו, המקרה של מנצ'סטר מוכיח כי שינויי עומק בתפיסה התכנונית ורצון של המתכננים לעבוד עם ארגונים להט"בים על מנת לתכנן יחד עם הקהילה, שורדים גם תהפוכות פוליטיות מקומיות (למשל מעבר משלטון הלייבור הליברלי לשלטון שמרני יותר

בתקופה שנחקרה). המסקנה שעולה מתכנון כזה היא שכל הצדדים הרוויחו - הפיתוח הכלכלי נחל הצלחה והעיר הפכה יעד תיירות להט"בי, המראה הפיזי השתפר, הביטחון השתפר והשיקום של הרובע ה"גאה" הקרין גם על שכונות סמוכות. מבחינה פוליטית, למערכת הפוליטית המקומית נכנסו גורמים מקרב הקהילה אשר עד אז הודרו ממנה, כך שהתכנון קידם גם שוויון לקהילה. נקודה אחרונה זו היא חשובה ומחברת אותנו לנושא הבא בו אבקש לעסוק בקצרה, כלומר ההיבטים של צדק מרחבי ותכנוני.

### תכנון עירוני וצדק – מסגרת תיאורטית קצרה

משמעות המושג צדק בלטינית היא להקצות משאבים באופן הוגן ונכון. כלומר לפי עקרון זה צדק חברתי הוא צדק חלוקתי – חלוקה של משאבים, אך יש שמדגישים גם את ערך החירות ומימושה (דהאן, 2007; יסעור, 2003), או הדמוקרטיה, המשמשת בעת ובעונה אחת אמצעי לצדק חלוקתי, מרכיב של צדק חלוקתי וגם מרכיב של הצדק עצמו – צדק פוליטי (מרקוזה, 2014). התכנון המרחבי, בהיותו חלק ממערכת ציבורית המופעלת על ידי המדינה והרשויות המקומיות, נדרש לפעול לטובת הציבור ולקדם צדק והוגנות, כאשר התרומה לכלל מהווה אחת ההצדקות המובילות לעצם קיומה של מערכת תכנון (Alfasi and Fenster, 2014). אדון כעת בקצרה בשלושה היבטים שונים של צדק בהקשרים תכנוניים- חלוקתי, הליכי והכרתי.

חוקרים שונים מתחום התכנון עסקו בשאלה של צדק, למשל "תכנון משתף" (Healey, 1997), הדורש הכרה בזהויות השונות המעורבות בתהליך התכנון על מנת להפכו ל"צודק" יותר; הטענה כי משמעות רחבה של צדק בתכנון מחייבת הרחבה של מנעד המשתתפים (Campbell, 2006), וכן הכרה בצרכים ובהוויות (Fainstein, 2010), או הדיון הנוכחי ב"עיר הצודקת" (Fainstein, 2010; Marcuse, 2012). פיטר מרקוזה (2014) מוסיף כי "העיר הצודקת" אינה רק עיר שבה דיור בר השגה ודיור יוקרתי זמינים לכל, בכפוף לאמת מידה כלשהי של צדק חלוקתי, אלא גם על כך שהעיר צריכה לתמוך בשאיפות, באורחות חיים, ובצרכים שונים ומגוונים. צדק חברתי כוללני שכזה, הכולל גם צדק חלוקתי במובנו הרחב והדמוקרטי הוא התכלית הבסיסית לקיום האנושי במרחב העירוני, כפי שתואר לראשונה בהקשר עירוני-תכנוני על ידי דיוויד הארווי (Harvey, 1973), ומאוחר יותר על ידי מרקוזה ופיניסטיין (Fainstein, 2010; Marcuse, 2012), המדגישים ערכים של דמוקרטיה והכרה בפרקטיקה המעצבת את חיינו בערי ההווה והמחר.

במציאות העירונית והפוליטית עצמה חוסר הסכמות על המשמעויות התכנוניות של עקרונות הצדק משליכים על היכולת הממשית של מערכת התכנון הציבורית לפעול ברוח עקרונות הצדק הפילוסופיים. בהקשר זה מעלה ארזה צ'רצ'מן (2012) את הסוגיה של צדק הליכי עבור "קבוצות אוכלוסייה הנמצאות בשולי מערכת התכנון". צדק הליכי הוא לדידה תהליך קבלת החלטות הוגן שעשוי לקבל מענה באמצעות שיתוף והשתתפות הציבור בקבלת החלטות בנושאים תכנוניים, כולל קבוצות שוליים, למשל קהילת הלהט"ב או חלקים ממנה. הצדק ההליכי, אליבא דה-צ'רצ'מן מצטרף לצדק החלוקתי אך לא בהכרח מוביל אליו, שכן תכנון המותאם לצרכים של קבוצה אחת עלול לבוא על חשבון הצרכים והאינטרסים של קבוצה אחרת.

חוקרים אחרים (רוזנר, 2003) מכנים את מאבקן של קבוצות אוכלוסייה ובודדים לזכויות שיממשו את צרכיהן "פוליטיזציה של צרכים". הגדרת הצרכים והמאבק לסיפוקם, בהקשר עירוני ובהקשר תכנוני דורשת מודעות והכרה בזכויות. פוליטיקה של הכרה היא, אם כן, חלק בלתי נפרד מפוליטיקת זהות הדורשת גם חלוקה מחדש, או כפי שטוענת ננסי פרייזר "הצדק מצריך כיום חלוקה והכרה" (2004, 271). פרייזר יוצאת נגד ההפרדה בין פוליטיקה תרבותית של הכרה, למשל כחלק מפוליטיקת זהויות של להט"בים, ופוליטיקה חברתית-כלכלית של חלוקת משאבים. היא סבורה, כי תיאוריה מקיפה וראויה של צדק צריכה לכלול מרכיבים של השניים, זאת מתוך איתור של שני סוגי אי צדק – האחד חלוקתי, כלומר חלוקה בלתי שוויונית של משאבים, והשני הכרתי, כלומר היעדר הכרה בזהות התרבותית של קבוצות מסוימות על ידי הממסד (שם). נעבור כעת לבחון את המקרה הישראלי של העיר ת"א-יפו ובאופן ספציפי נבחן את הסוגיות הללו באמצעות מקרה המבחן של תכנון והקמת המרכז הגאה בגן מאיר.

### המרכז הגאה בגן מאיר והרקע להקמתו

בינואר 2008 נפתח המרכז העירוני לקהילה הגאה ("המרכז הגאה") בגן מאיר בתל אביב כמרכז חברתי-תרבותי לקהילה הגאה בעיר. פתיחת המרכז קשורה לפוליטיקה עירונית מקומית במסגרתה התחזקה, החל מאמצע שנות התשעים, השפעתה הפוליטית של הקהילה הגאה בעיר (Kama, 2000), שבעקבותיה החלה הקצאת משאבים ושירותים לקהילה. כך למשל נערכו בראשית העשור הקודם שני סקרים רחבי היקף שנועדו לאתר את צרכי הקהילה. "הסקר הוורוד" משנת 2001 שיזמה חברת המועצה דאז מיכל עדן ובוצע על ידי המרכז למחקר כלכלי וחברתי בעיריית ת"א-יפו (ראו בלנרו ופרידמן, 2001) נועד "לאסוף מידע על אורח חייהם, עמדות חברתיות והרגלי הבילוי של חברי הקהילה ההומו-לסבית על מנת לשמש את הוועדה למען ההומואים, הלהט"ביות, הבי והטרנס ואת עיריית ת"א-יפו בפעילויותיהם למען הקהילה בעתיד" (שם). ב-2004, עם כניסתו של עו"ד איתי פנקס לתפקיד חבר המועצה הוא יזם ודחף להקמתו של מרכז קהילתי להט"בי בעיר. בעקבות כך נערך סקר נוסף שהוגדר כ"סקר צרכים לקראת הקמת מרכז עירוני לשירות הקהילה הגאה בתל אביב-יפו" (פזמוני-לוי, 2005). ניתן לראות, אם כן, כי המגמה בראשית שנות האלפיים בת"א-יפו נעה לקראת הכרה בצרכיה של הקהילה הלהט"בית בעיר, ובחלוקה מחודשת של משאבים שהתלוותה לכך.

מגמה זו קשורה גם לתהליכי גלובליזציה במסגרתם המדינה ומוסדותיה נחלשים, השלטון העירוני מתחזק, ומנהל מדיניות עצמאית בנושאים שונים, לעיתים כזו שאינה עולה בקנה אחד עם המדיניות הממשלתית הרשמית, למשל כלפי הקהילה הגאה (אלפסי ופנסטר, 2005). אלפסי ופנסטר טוענות בהקשר זה כי "עיריית ת"א היא הגוף הממסדי-רשמי היחיד במדינה המכיר בקיומה של קהילה הומו-לסבית בעלת צרכים ייחודיים, ואף פועל לאספקת השירותים העירוניים הנחוצים לה" (2005, 288). שיאו של תהליך המשא ומתן בין הקהילה לממסד העירוני בא לידי ביטוי בהחלטה להקים מרכז קהילתי ביוזמה ומימון של העירייה.

המרכז עצמו ממוקם בבניין ציבורי בן שלוש קומות השייך לעירייה, ושימש בעבר כבית ספר, ונמצא בשולי גן מאיר שבלב העיר. לטענתו של מנהל המרכז,

יובל אגרט, תהליך ההקמה שהחל בשנת 2004 נבע משתי סיבות פרקטיות - הן גידול עצום בנפח הפעילות של ארגונים קהילתיים כגון חוש"ן (שירות ההרצאות), או איגי (ארגון הנוער הגאה), והן ממצוקה עצומה של מרחב לפעילות הארגונים ובעיקר לצרכים משרדיים-ניהוליים. אגרט תיאר את האקראיות שנלוותה לבחירת המבנה והקצאתו לצרכי המרכז, זאת על אף ההשקעה הרבה בסקרים מקדימים<sup>7</sup>:

הייתה לנו מצוקה אמיתית של מקום פיסי, של משרדים לארגוני הקהילה... בשנת 2005 קיבלתי מפתחות לגן ילדים ברחוב לויתן ברמת אביב... נתנו לנו גן ילדים של שתי כיתות ותקציב לשפץ את המקום. ואז, שבוע לפני תחילת השיפוצים קיבלתי טלפון מראש מנהל החינוך בת"א שאחראי על תחום הבינוי בעיר שאמר "תעצור את השיפוץ, יש לנו מצוקה של גני ילדים ואנחנו חייבים לקחת ממך את גן הילדים. ניתן לך משהו אחר אבל כרגע אנחנו זקוקים דחוף למפתחות". המחלקה לתכנון ארוך טווח במנהל ההנדסה שאלו מה הצרכים שלנו. עוד לא היה מסמך צרכים ולא ידענו בכלל מה אנחנו צריכים... אז הלכנו לתהליך של שנה שלמה ונפרסו בפנינו אופציות שלושה מבנים... זו בעצם הטעות ההיסטורית שהובילה אותנו לגן מאיר, שאחרת כבר מזמן היינו בסניף ברמת אביב (ראיון 17.8.11)

המרכז מכיל כיום מרכז מידע, חדרי פעילות ואולם הופעות, בית קפה, מרפאה לקהילה הגאה, ומשמש כבית לארגוני קהילה רבים שקודם לפתיחת המרכז היו מפוזרים במקומות שונים וכיום משרדיהם ממוקמים במרכז. כמחצית המימון להפעלת המרכז מגיע מהכנסות עצמיות (השכרת חללים, זיכיון בית הקפה ודמי השתתפות צנועים בפעילויות), המחצית השנייה מגיעה ישירות מהעירייה (כ-10% בתמיכה ישירה והשאר במשכורות והעברות אחרות), וחלק קטן נוסף מתרומות. המודל של המרכז הגאה הוא ייחודי וחדשני ברמה עולמית, שכן על אף שמרכזים חברתיים-קהילתיים לאוכלוסייה הגאה קיימים בערים רבות במערב, לרוב מדובר בארגונים חוץ ממסדיים שאין להם קשר רשמי ישיר עם העירייה או גופים שלטוניים אחרים (Andrucki and Elder, 2007), גם אם כעמותות הם מקבלים לרוב תמיכות כאלה ואחרות מהממסד העירוני. במקרה התל-אביבי הקשר בין העירייה והפוליטיקה העירונית אינו מתמצה רק בשימוש במבנה עירוני ובתקציבים המועברים לניהול שותף ולהעסקת עובדים, אלא מתבטא גם בעובדה כי המרכז הוקם על ידי העירייה כסוג של מרכז קהילתי, אשר בניגוד למתנ"סים אחרים, אינו מיועד לשרת קהילה גיאוגרפית (שכונתית למשל) אלא קהילה המפוזרת בכל העיר ואף מחוצה לה.

יחד עם חשיבותו של המרכז, נשמעה גם ביקורת מתוך הקהילה על כך שהמרכז הפך למוקד הגמוני הנשלט על ידי גברים הומואים אשכנזים בני המעמד הבינוני, אשר מנהלים אותו וקובעים בו את הטון. ביקורת מסוג זה איננה ייחודית למרכז הגאה והיא קיימת בקהילות להט"ביות ומכונה "הפטריארכיה הקווירית"<sup>8</sup> (Nast, 2002), ביקורת שמגיעה בעיקר מכיווןן של קבוצות מוחלשות בתוך הקהילה הלהט"בית, כגון לסביות, טרנסגינדרים, ביסקסואלים ועוד, המרגישים מודרים מניהול ענייני הקהילה והנהגתה. ביקורת זו קשורה קשר הדוק לקשרים ההדוקים והייחודיים של מרכז הגאה התל-אביבי עם הממסד והפוליטיקה העירונית, קשרים שלפי תפיסות מסוימות מחזקים פראקטיקות נאו-ליברליות ומבססים הגמוניה קהילתית

(מורנו, 2011), כזו המדירה מתהליך קבלת ההחלטות קבוצות מסוימות בקהילה. אחזור לסוגיה חשובה זו בסעיף הבא.

### המרכז הגאה – דיון באמצעות המושגים תכנון, צדק ופוליטיקה/מדיניות עירונית

בחלק זה של המאמר אבקש לחזור לדיון בהגדרות שונות של צדק בהקשר תכנוני – צדק חלוקתי, צדק הליכי וצדק הכרתי, ולבחון אותן לאור הסוגיה של תכנון, פוליטיקה עירונית ומיניות. אראה כיצד בעוד המשמעויות של צדק חלוקתי וצדק הליכי פשוטות יחסית וברורות, המשמעויות של צדק הכרתי, אשר לפי פרייזר (2004) צריך לבוא יחד עם צדק חלוקתי, דורשות דיון מורכב יותר ופחות חד משמעי.

נשוב כעת לציטוט מתוך מסמך התכנון "פרופיל העיר" עמו פתחתי מאמר זה. ההתייחסות החלוצית שיש במסמך זה לקהילת הלהט"ב אינה דבר מובן מאליו. כפי שהצגתי קודם לכן הכרה של ממשדים עירוניים ותכנוניים בקהילות מיניות ובצרכים התכנוניים שלהן הינה דבר חדש יחסית, ובוודאי בהקשר הישראלי, שבו ת"א-יפו מובילה מדיניות עצמאית (אלפסי ופנסטר, 2005), ששונה לא רק מהמדיניות הרשמית הממשלתית (של משרד הפנים למשל), אלא גם שונה באופן מהותי מהמתרחש בערים גדולות אחרות.<sup>9</sup> מלבד הערך ההכרתי של המסמך, אבקש לבחון ראשית האם המדיניות הזו מבטאת גם צדק חלוקתי כלפי להט"בים בעיר. המסמך התפרסם כשנה לאחר שעיריית ת"א-יפו ביצעה את הסקר הראשון והגדול - "הסקר הוורוד" – שהיה הסקר הראשון שגוף ממשדי כלשהו ביצע אי פעם במטרה לבחון מהם הצרכים של להט"בים בעיר (בלנרו ופרידמן, 2001). אף על פי שסקר זה נזנח וממצאיו לא אומצו או פורסמו רשמית, העירייה בחרה באופן אסטרטגי להכיר בקהילה הגאה בעיר ולהשקיע משאבים על מנת להקים מרכז קהילתי עבודה, גם כן תופעה חלוצית וחריגה בהקשר הישראלי. החלטה אסטרטגית זו של העירייה הובילה לביצוע הסקר השני (פזמוני-לוי, 2005), שמטרותיו הוגדרו כך: א. לאפיין את הצרכים השונים של חברי הקהילה הגאה ולקבל משוב אודות שביעות הרצון שלהם מהמענים הניתנים לצרכים אלה; ב. לבחון את הצורך במרכז עירוני ייחודי; ג. לאפיין את השימוש הצפוי במרכז העירוני מבחינה סוציו-דמוגרפית ומבחינה של שירותים נדרשים (שם, 14). ההחלטה להשקיע כסף ומאמץ ארגוני בביצוע הסקרים וניתוח ממצאיהם, כהכנה להשקעה כספית וארגונית גדולה יותר בהקמת המרכז הגאה, מעידה על מדיניות של חלוקת משאבים בה הקהילה הגאה הופכת מקהילה שקופה לקהילה לגיטימית הראויה לנתח מחלוקת המשאבים העירונית<sup>10</sup>. הקמתו בפועל של המרכז ופתיחתו לציבור, כמרכז שנתמך והוקם על ידי הממסד העירוני, ופועל במבנה של הרשות המקומית (זאת בהבדל ניכר ממרבית המרכזים הדומים בעולם), כל אלו מעידים על מדיניות המקדמת, גם אם לא באופן מושלם, צדק חלוקתי עבור קהילת הלהט"ב.

כעת נשאלת השאלה מה לגבי צדק הליכי, כזה שצ'רצ'מן (2012), כאמור, הגדירה כתהליך קבלת החלטות המשקף הגינות כלפי אוכלוסיות הנמצאות בשולי מערכת התכנון. האם התהליך המתואר מקדם סוג כזה של צדק תכנוני? בהירות המתבקשת אבקש לטעון כי עצם ההחלטה להשקיע משאבים ולקיים תהליך מקדים ושיתופי, שהתבטא בסקרים רחבי היקף

ובעבודה עם הקהילה ונציגיה במועצת העיר, מהווה ביטוי של צדק הליכי כלפי הקהילה הגאה. ייתכן וניתן היה להעמיק את השיתוף וההשתתפות של הקהילה מעבר לסקירת הצרכים ועבודה מול נבחרי ציבור, המייצגים, מטבע הדברים, את הזרמים המרכזיים בקהילה ופחות (או כלל לא) את השוליים והחלקים הפחות מרכזיים בתוכה. יחד עם זאת, התהליך מבטא שינוי מדיניות בפוליטיקה העירונית והתכנונית בת"א-יפו, שינוי משמעותי ביותר בהקשר הישראלי, המבטא במידה רבה גם הטמעה של עקרונות צדק הליכי בתהליך הקצאת המשאבים והעבודה מול ולמען הקהילה הגאה בעיר.

כעת נותר לדון בשאלת המימוש של צדק הכרתי, או ליתר דיוק, במידה שבה התהליך המתואר של לימוד ואיתור צרכי הקהילה והקמת ופתיחת המרכז הגאה מממשים הלכה למעשה ומקדמים צדק מסוג זה. מחד גיסא, ברור כי המדיניות העירונית המתוארת של ת"א-יפו, בד בבד עם ביטויים של צדק חלוקתי וצדק הליכי, קידמה במוצהר ומתכוון הכרה חד משמעית בלגיטימיות של הקהילה הגאה כחלק מאוכלוסיית העיר, וכקהילה הראויה להקצאה של משאבים ולשירותים ייחודיים. מאידך גיסא, אציג גם ביקורת אפשרית על צדק הכרתי שכזה.

הסוגיה הראשונה בהקשר זה קשורה למעבר של להט"בים מפעילות במרחבים קוויריים לפעילות במרחבים "לגיטימיים" יותר כגון המרכז הגאה. במשך שנים, טרם ההכרה הממסדית בקהילה הגאה, ובזכויותיה<sup>11</sup>, התרכזו הפעילות של להט"בים במרחבים "אפורים" ושוליים, אשר שימשו כבסיס להעצמה, הבניית זהות והתארגנות, זאת בדומה לקהילות אחרות העושות שימוש במרחבים אפורים ובלתי פורמאליים (Yiftachel, 2012), כולל לצורך התארגנות פוליטית ומחאתית (Castells, 1983). מרחבים מסוג זה עשויים להיות מקומות בילוי (Chauncey, 1994; Weightman, 1980), או מקומות מפגש בעלי אופי מיני, כגון גנים ציבוריים, כפי שמעיד המקרה הישראלי של גן העצמאות בת"א, אשר שימש במשך שנים רבות כמקום מפגש חברתי ומיני וכמרחב קווירי (הירש, 2005). דווקא ההכרה הממסדית עשויה להיתפס על ידי חלקים מסוימים בקהילת הלהט"ב כסוג של משטור, שליטה והגבלה על מרחבי הפעילות של פרטים בקהילה, וכדרישה ל"נורמליזציה"<sup>12</sup> ו-"מיניסטרמיזציה", בהתאם לתפיסות הרואות בשימוש שאינו הטרנורמטיבי במרחב הציבורי סטייה ושיבוש הסדר הציבורי והחברתי<sup>12</sup> (Hubbard, 2012; Mort, 2000).

כך למשל, גן מאיר, בו ממוקם המרכז הגאה, היה ידוע במשך עשרות שנים כאתר ליחסים אסורים, בגידות וחטאים (בילסקי, 2011), וכן כמקום מפגש לילי להומואים, בעיקר לצרכים מיניים, שני רק לגן העצמאות (אלואיל, 2003). מעניין לראות כי בערך באותה תקופה בה נערכו הסקרים לקראת הקמת המרכז הגאה, תוכנן ובוצע שיפוץ בגן מאיר. השיפוץ תוכנן עבור שלוש אוכלוסיות יעד עיקריות – ילדים, זקנים ובעלי כלבים, שנתפסו כמשתמשים העיקריים בגן ושותפו בתהליך התכנון והגדרת המטרות באמצעות הליך של שיתוף ציבור. הומואים (שהשתמשו בגן לפני השיפוץ) לא השתתפו בתהליך הגדרת המטרות שלו ולכן הוא לא הותאם עבורם. הגן, שהיה בעבר אפל, עמוק ועשיר בשיחים, הפך פתוח, רחב ידיים ומואר בלילה, והשימוש שלו לצרכים מיניים חוסל כמעט לגמרי<sup>13</sup> (אלואיל, 2003). מקרה זה ממחיש כיצד מצד אחד, במקרה של שיפוץ גן מאיר לא התממש צדק הליכי עבור להט"בים. מצד שני,



כעבור כמה שנים הגן קיבל משמעות סימבולית שונה, "ממסדית" ולגיטימית יותר עבור הקהילה הגאה, עם מיקומו של המרכז הגאה בשולי הגן, על תכניו, האירועים הציבוריים (מצעד הגאווה למשל אשר מאז פתיחת המרכז מוזנק מהגן), בית הקפה שבו, או הצבתן של אנדרטאות הזיכרון<sup>4</sup>. כלומר הכרה הלכה למעשה בפעילויות מסוימות של הקהילה כלגיטימיות וראויות לתמיכה ממסדית, תוך דחיקת פעילויות הנחשבות פחות "נורמטיביות".

הסוגיה השנייה קשורה למדיניות העירונית ולפוליטיקה התכנונית אותה אימצה בעשור האחרון עיריית ת"א-יפו, פוליטיקה המציגה ומקדמת את העיר כ"עיר עולם" מודרנית, וכחלק מרשת גלובלית של ערים מובילות בהיקף הפעילות הכלכלית שלהן (קיפניס, 2009). חלק ממיצוב זה כולל מדיניות המקדמת ומעודדת פעילות תרבותית וכלכלית של "המעמד היצירתי" (אלפסי, 2006). מדיניות זו של "ערים יצירתיות" היא תופעה עולמית בעשור האחרון, ואינה ייחודית לת"א-יפו, והעקרונות המנחים אותה הפכו נפוצים בקרב מתכננים וקובעי מדיניות עירונית ותכנונית בעולם המערבי (Muller-Myrdahl, 2011). רעיונות אלו שואבים מתיאוריית "הערים היצירתיות" של ריצ'רד פלורידה (Florida, 2004), אשר מדגישה הטמעת פוליטיקה של שונות והנכחה של שונות בעיר כחלק מהפיכתה ליצירתית, גלובלית, מושכת ותחרותית. במילים אחרות, אוכלוסייה בעלת שונות היא המפתח, לפי רעיון זה, ליצירתיות של העיר, לתחרותיות כלכלית ולניצול נכון ויעיל של המשאבים המקומיים. החיבוק החדש של קהילת הלהט"ב על ידי קובעי המדיניות והתכנון העירונית בת"א-יפו, שהקמת המרכז הגאה והתהליך שקדם לו הם דוגמה בולטת שלו, יכול להיות מנותח במסגרת זו של מדיניות עירונית המבקשת לקדם שונות, בפרט כשלהט"בים נתפסים במידה רבה כאוכלוסייה יצירתית (אלפסי ופנסטר, 2005). על פניו נדמה כי מדיניות כזו המקדמת שונות מינית ומכירה ביתרונות שבנוכחות פעילה של להט"בים מקדמת צדק חברתי כלפיהם, בפרט כשזו עולה בקנה אחד עם צדק חלוקתי ברוח הדרשה של פרייזר (2004). ניתוח קוורירי מעלה את האפשרות שצדק חברתי כזה עלול להיות בעייתי ומורכב מכפי שנדמה.

אסטרטגיה עירונית כזו, בפרט כשהיא מלווה במדיניות תכנונית המבקשת לקדם שונות מינית ולספק צרכים של בעלי שונות זו, מחייבת זהות יציבה, קטגוריאלית ובעלת נראות וייצוג פוליטיים, כלומר זהות שניתן לקטלגה באופן מהותני ובתבניות חשיבה קיימות ו"לגיטימיות" (מבחינה ציבורית וחברתית), או לפחות לא בעייתית ומאתגרת עבור הסדר הקיים, הצרכני והחברתי כאחד (Muller-Myrdahl, 2011). תפיסה זו בעייתית מנקודת מבט הקוורירית, הרואה בזהות מינית קטגוריה נזילה, לא קבועה ולא יציבה, כזו שאינה בהכרח הטרונומטיבית, וגם לא הומונורמטיבית (כלומר הרצון של להט"בים "להיות נורמליים" ו"נורמטיבים"). ליסה דאגן העניקה משמעות פוליטית להומונורמטיביות, קישרה אותה לכלכלה ולתרבות הנאו-ליברלית העכשווית והגדירה אותה כ: "פוליטיקה שאיננה מאתגרת את המוסדות וההנחות ההטרונומטיביים המקובלות אלא מאשרת אותן, כחלק מתרבות גייז מופרטת, א-פוליטית ומעוגנת במרחב הבייתי הפרטי ופרקטיקות צרכניות" (Duggan, 2002, 179). לפוליטיקה המינית ההומונורמטיבית, קוראת דאגן ריצ'רדסון (Richardson, 2005) "פוליטיקה של נורמליזציה", כלומר פוליטיקה נאו-ליברלית שמבקשת שוויון והיטמעות במיינסטרים

ובחברה ההטרוסקסואלית (בהקשרים שונים – עירוניים, לאומיים ואף גלובליים).

לכן, מבט קווירי על מימוש של צדק הכרתי במדיניות העירונית והתכנונית של ת"א-יפו, אשר מכירה בלהט"בים ומקצה להם משאבים, אך בה בעת "מחבקת" אותם, מצפה מהם להיות "ייצוגיים" ו"אזרחים טובים" (Hartal and Saaaron-Levi, forthcoming), ומגבילה את פעילותם למרחבים ממסדיים ולפעילויות מסוימות היא בעייתית. תפיסה קווירית שכוז אינה מבטלת כמובן את החשיבות שבחלוקה צודקת יותר של משאבים (צדק חלוקתי), בשיתוף והשתתפות של להט"בים בתהליכי תכנון ועיצוב מדיניות (וצדק הליכי), ויחד עם זאת תתייחס בביקורתיות לתפיסה הרואה בלהט"בים צרכנים, ובעלי זהות מהותנית, קבועה ויציבה. תפיסה קווירית תשאל מדוע צדק (חלוקתי, הליכי והכרתי) הופך את ה"אחר" למושא הצריכה של המרכז הנורמטיבי.

המרכז הגאה מבחינה זו נתפס כביטוי מעשי של מדיניות צרכנית ונאו-ליברלית (מורנו, 2011) וכדרך של הממסד להיטיב עם חלקים מסוימים בקהילת הלה"טב, בעיקר גברים הומואים, מבוססים, אשכנזים ומקושרים בפוליטיקה המקומית, הקהילתית והעירונית, כלומר ה"הפטריארכיה הקווירית" (Nast, 2002) בגירסתה המקומית. גם מבחינת התרומה לקהילה נשאלת השאלה עד כמה המרכז הגאה יכול ותורם לכלל חלקי הקהילה הגאה, או שמא מדובר במה ששלמה חסון מכנה "נאו-קורפורטיזם" (Hasson, 2001), כלומר אקטיביזם בחסות העירייה והממסד המקומי. כמובן שהתשובה לשאלות אלו מורכבת ואינה חד משמעית, שכן כפי שהראיתי במקום אחר (Misgav, forthcoming) גם המרכז הגאה והפטריארכיה הקווירית המקומית שהוא מייצג אינם חד ממדיים ומתוכם עשויות לצמוח ולפעול קבוצות חתרניות המערערות את הסדר ההומו נורמטיבי הקיים, כגון קבוצות קוויריות, טרנסגינדריות או ביסקסואליות.

## סיכום

במאמר זה ביקשתי להציג באופן תמציתי כמה סוגיות אשר עולות מהקשר שבין תכנון, פוליטיקה עירונית ומיניות. לאחר שסקרתי מספר היבטים והגדרות תיאורטיים של צדק בהקשרו העירוני והתכנוני – צדק חלוקתי, צדק הליכי וצדק הכרתי, ביקשתי לבחון את המדיניות התכנונית והפוליטיקה העירונית המקומית בעיר ת"א-יפו ובאופן ספציפי את המהלכים לקראת ולאחר הקמתו ופתיחתו של המרכז העירוני לקהילה הגאה (המרכז הגאה) בגן מאיר, לאור הגדרות אלו. בעוד שמבחינת הצדק החלוקתי והצדק ההליכי בחינת מקרה המבחן הראתה כי הקמתו של המרכז קידמה צדק משני סוגים אלו, הרי שדיון בצדק ההכרתי העלתה מורכבות רבה יותר והעלתה את "דילמת המיסוד". מורכבות זו נבעה מדיון בהקמת המרכז ובאופן בו המרכז חולל שינוי בקשר שבין הממסד המקומי (ואף הארצי) והקהילה הגאה, ולמעשה קידם הכרה בזהות להט"בית ממסדית, לאומית וצרכנית ודחק אולי חלקים אחרים בקהילה ואת המרחבים ששימשו אותם תוך כדי התהליך שהפך זהויות מסוימות ללגיטימיות וברות הכרה.

## הערות

1. תכנית תא/5000 הופקדה בנובמבר 2013 וכעת נמצאת בשלב של דיון בהתנגדויות שהוגשו.
2. שני המסמכים - "פרופיל העיר" (2002) ו"חזון העיר" (2005) - הם חלק מהתכנית האסטרטגית שאימצו רשויות התכנון בת"א-יפו. המסמך הראשון מסכם את השלב הראשון בגיבוש התכנית ומשרטט את דיוקנה של העיר, והמסמך השני מגדיר קווים אסטרטגיים ליישום החזון ולפיתוח העיר. למסמכים הללו אין מעמד סטטוטורי אולם הם היוו תשתית לפיתוח תכנית המתאר המדוברת, והעקרונות שנקבעו בהם מנחים את קובעי המדיניות והמתכננים בעבודתם.
3. כמו כן, המסמך מתייחס לקהילה ה"הומו-לסבית" ולא לקהילת הלהט"ב. המונח להט"ב שהוא ראשי התיבות של "לסביות, הומואים, טרנסגינדרים וביסקסואלים" החליף בהדרגה התייחסויות מוקדמות יותר שהתמקדו בהומואים או בהומואים ולסביות, והוא אינקלוסיבי יותר, אם כי גם על כך יש ויכוחים. מונח אחר שנהוג להשתמש בו כיום הוא "קוויר", כשלמונח שתי משמעויות מקובלות - האחת מתייחסת לקוויר כמונח מטריה הכולל בתוכו את קשת זהויות הלהט"ביות; והשנייה מתייחסת לקוויר כעמדה פוליטית אנטי זהותנית ואנטי מהותנית ברוח התיאוריה הקווירית המבקשת לפרק הגדרות זהות מקובלות ולהדגיש את הנזילות וחתירה תחת הרעיון של זהויות מקובעות המבוססות על נטייה מינית או מגדר (להרחבה ראו גרוס, 2013; גרוס וזיו, 2003).
4. ב-1998 נבחרה עו"ד מיכל עדן כחברת המועצה הלהטבית הראשונה בת"א-יפו. מאז ועד היום נבחרו להט"בים לכל המועצות בעיר.
5. האירוע שסימן את ראשיתה של התנועה ההומו-לסבית היה מהומות סטונוול (Stonewall) ביוני 1969. במסגרת פשיטות והטרדות קבועות של המשטרה על מקומות בילוי הומו-לסביים בארה"ב, אשר היו מלוות בהשפלה, אלימות, מעצרים וחשיפת זהות העצורים בעיתונות, נודעה במיוחד הפשיטה על הבר סטונוול בניו יורק ב-27 ביוני 1969. פשיטה זו של המשטרה נתקלה בהתנגדות בלתי שגרתית של באי המקום, אשר הובילה לשלושה ימי התנגדות ומהומות. האירוע הפך לסמל של גאווה הומו-לסבית והיווה נקודת מפנה בפוליטיקה הגאה.
6. הן המחקרים החלוציים שציינתי, והן מחקרים מאוחרים יותר אשר התבססו עליהם (Adler and Brenner, 1992; Forsyth, 2001; Valentine, 1993, 1995), הבחינו וחקרו את ההבדלים שבין נשים לסביות וגברים הומואים בהקשרים מרחביים עירוניים. עקב מגבלת מקום לא אוכל להרחיב על כך במסגרת זו.
7. הראיון נערך כחלק ממחקר דוקטורט במעבדה לתכנון, סביבה וקהילה בחוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם באוניברסיטת ת"א ובהנחיית פרופ' טובי פנסטר.
8. פטריארכיה זו כוללת בעיקר גברים הומואים לבנים מבוססים הנמנים על "המעמד היצירתי" (Florida, 2004). היא מחוברת למסד ולדפוסים של צרכנות קפיטליסטית וגלובלית ומחליפה במידה רבה

פאטריארכיות הטרונומטיביות ישנות יותר כגון משפחה, ודפוסים גזעניים ומיליטריסטים.

9. השוואה פרטנית לערים אחרות לא תתאפשר במאמר זה מטעמי מקום, אך רק לשם הדגמה ניתן לראות כי בעיר גדולה אחרת – ירושלים, הממסד העירוני מסרב בעקביות לתמוך בקהילה הגאה ולהכיר בה, וארגוני הקהילה המקומיים (בעיקר "הבית הפתוח") נאלצים מדי שנה להיאבק דרך בתי המשפט על חלוקת משאבים שווה, זכות לשימוש במרחב הציבורי (הזכות לצעוד), או נוכחות סימבולית (תליית דגלי גאווה ביום המצעד למשל). להרחבה ראו (אלעד, 2005; אלפסי ופנסטר, 2005).

10. בעשור האחרון נשמעת גם ביקורת מתוך הקהילה על כך שלקהילה הגאה מגיעים תקציבים רבים יותר, וכי היא מופלית לרעה לעומת קהילות אחרות. לא אוכל להיכנס כאן לטענות אלו, ואתייחס רק להיבט הכללי שבמסגרתו הקהילה הגאה החלה לקבל נתח תקציבי והכרה ממסדית בצרכיה.

11. תהליך זה החל בישראל ב-1988 עם ביטול הסעיף הפלילי על משכב זכר בחוק העונשין.

12. יש הטוענים גם כי ההכרה הממסדית וה"חיבוק" הפוליטי שהממסד (העירוני והארצי) מעניקים לקהילה, בפרט מאז הרצח במועדון הברנוער ב-2009, משמשים את הממסד לחיזוק הפרויקט הלאומי ("הומולאומיות") ולהצגת ישראל בעולם כגן עדן לזכויות אדם והלבנת פשעי הכיבוש בשטחים (גרוס, 2013). אחרים טענו כי המרכז הגאה מייצג "אזרחות טובה", ציונית ולאומית (Hartal and Sasson-Levi, forthcoming). לא אוכל להיכנס לסוגיות חשובות אלה באריכות מטעמי מקום.

13. טענות דומות נשמעו מספר שנים מאוחר יותר בעת ששופץ גן העצמאות.

14. בדצמבר 2013 הוקמה בגן, בסמוך למרכז הגאה אנדרטה לקורבנות הנאצים מקרב קהילת הלהט"ב, ומאוחר יותר באותה שנה נשתל בסמוך גם גן קקטוסים לזכרם של לזי טרובישי וניר כץ שנרצחו בפיגוע בברנוער באוגוסט 2009.

## מקורות

אלואיל, י' (2003). למה כיבו את גן החשמל?, בתוך: מוריה, י' וברנר, ס' (עורכות), ברשות הרבים: מחווה לגן העיר תל-אביב, אברהם קרוון, ת"א: מוזיאון ת"א לאמנות, עמ' 105-101.

אלעד, ח' (2008). בירושלים, מהמסלול של מצעד הגאווה רואים חומות. בתוך: כ"ץ, י', דגני, ז' וגרוס, ת' (עורכים), אי-כאן: שפה, זהות, מקום, ת"א: הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום, עמ' 276-252.

אלפסי, נ' (2006). ערים יצירתיות: ירושלים, תל-אביב והכלכלה החדשה. סוציולוגיה ישראלית, ח (1): 64-29.

אלפסי, נ' ופנסטר, ט' (2005). העיר הלאומית והעיר העולמית: ירושלים ותל-

- אביב בעידן של גלובליזציה. סוציולוגיה ישראלית, (2): 265-293.
- בילסקי, ל' (2011). "לפני זה לא עברנו על גדרות": העיר, האישה והמשוטט במשפט יעקובוביץ'. המשפט: כתב עת לענייני משפט, ט"ז(1-2): 131-172.
- בלנרו, ר' ופרידמן א' (2001). הסקר הוורוד. ת"א: המרכז למחקר חברתי וכלכלי בעיריית ת"א-יפו.
- גרוס, א' (2013). הפוליטיקה של זכויות להט"ב: בין (הומו) נורמטיביות (והומו) לאומיות לפוליטיקה קווירית. מעשי משפט, כרך ה': 101-142.
- גרוס, א' וזיו, ע' (2003). בין תיאוריה לפוליטיקה: לימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית. בתוך: קדר, י', זיו, ע' וקנר, א' (עורכים), מעבר למיניות, מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית. ת"א: הקיבוץ המאוחד, סדרת מגדרים. עמ' 9-44.
- דהאן, י' (2007). תיאוריות של צדק חברתי. ת"א: אוניברסיטת ת"א ומשרד הביטחון, האוניברסיטה המשודרת.
- הירש, ד' (2005). הומוטופיה: גן העצמאות בתל אביב. בתוך: קלוש, ר' וחתוקה, ט' (עורכות), תרבות אדריכלית מקום, ייצוג, גוף. ת"א: רסלינג. עמ' 287-310.
- יסעור, א' (2003). תיאוריות של צדק בהגות הפילוסופית. בתוך: יסעור, א', עובד, י', רוזליו, ד' ורוזנר, מ' (עורכים), צדק חברתי ושוויון בעולם משתנה. ת"א: הקיבוץ המאוחד, סדרת קו-אדום. עמ' 14-88.
- מורנו, ע' (2011). גאים במרכז: משילות נאו-ליברלית ותהליכי אינדיבידואליזציה בראי קהילת הלהט"ב בישראל. עבודת מאסטר. אוניברסיטת ת"א: החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה.
- מרקוזה, פ' (2014). קיימות וצדק: יעדים לערי המחר. בתוך: פנסטר, ט' ושלמה, א' (עורכים), ערי המחר: תכנון, צדק וקיימות היום. ת"א: הקיבוץ המאוחד, סדרת קו-אדום. עמ' 25-40.
- משגב, ח' (2008). המרחב העירוני בתל-אביב-יפו מנקודת מבטם של הומואים ולסביות. חיבור לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר מגיסטר למדעים בתכנון ערים ואזורים. חיפה: הטכניון- מכון טכנולוגי לישראל.
- עיריית ת"א-יפו (2002). פרופיל העיר אוקטובר 2002. ת"א: עיריית ת"א-יפו, היחידה לתכנון אסטרטגי.
- עיריית ת"א-יפו (2005). חזון העיר מאי 2005. ת"א: עיריית ת"א-יפו, היחידה לתכנון אסטרטגי.
- פזמוני-לוי, א' (2005). מרכז עירוני גאה לשירות הקהילה הגאה בתל-אביב-יפו: ממצאי סקר צרכים. ת"א: הוועדה לזכויות אדם, עיריית ת"א-יפו.
- פרייזר, נ' (2004). מחלוקה להכרה? דילמות של צדק בעידן "פוסט סוציאליסטי". בתוך: פילק, ד' ורם, א' (עורכים), שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי, ת"א וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון-ליר, עמ' 270-297.

צ'רצ'מן, א' (2012). הגנה על קבוצות בשולי מערכת התכנון : צדק הליכי כאמצעי. בתוך : חסון, ש' (עורך), עיצוב המרחב בישראל : המפה היישובית והקרקעית. ירושלים : כתר וקרן קיימת לישראל. עמ' 289-300.

קיפניס, ב' (2009). תל אביב רבתי כ"עיר עולם" : מוקד ברשת גלובלית ויראש ענק' במרחב הישראלי. בתוך : קיפניס, ב' (עורך), תל אביב-יפו : מפרבר גנים לעיר עולם, מאה השנים הראשונות. חיפה : פרדס. עמ' 227-260.

רוזנר, מ' (2003). גישות סוציולוגיות ופסיכולוגיות לצדק חברתי ושוויון והעידן הפוסט-תעשייתי. בתוך : יסעור, א', עובד, י', רוזוליו, ד' ורוזנר, מ' (עורכים), צדק חברתי ושוויון בעולם משתנה. ת"א : הקיבוץ המאוחד, סדרת קו-אדום. עמ' 89-158.

Adler, S and Brenner, J. (1992). Gender and Space: Lesbians and Gay Men in the City. *International Journal of Urban and Regional Research*. 16: 24-34.

Alfasi, N and Fenster, T (2014). Between socio-spatial and urban justice: Rawls' principles of justice in the 2011 Israeli Protest Movement. *Planning Theory*, DOI: 10.1177/1473095214521105.

Andrucki, M and Elder, G. S (2007). Locating the state in queer space: GLBT non-profit organizations in Vermont, USA. *Social and Cultural Geography* 8(1):89-104.

Bell, D and Valentine, G.(1995). (eds). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London: Routledge.

Browne K, Lim J and Brown G. (2007). (eds) *Geographies of Sexualities: Theory, Practices and Politics*. Farnham and Burlington.: Ashgate .

Campbell, H. (2006). Just Planning: The Art of Situated Ethical Judgment. *Journal of Planning Education and Research*. 26: 92-106.

Castells, M (1983 ). *The City and The Grassroots*. Berkeley: University of California Press.

Chauncey, G. (1994). *Gay New York. Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World 1890-1940*. New York: Basic Books.

Doan, P.L (2011). (ed). *Queering Planning: Challenging Heteronormative Assumptions and Reframing Planning Practice*. Farnham and Burlington: Ashgate.

Doan, P.L (2010). The tyranny of gendered spaces – reflections from beyond the gender dichotomy. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*. 17(5): 635-654.

Doan, P.L and Higgins, H. (2011). The Demise of Queer Space? Resurgent Gentrification and LGBT Neighborhoods. *Journal of Planning Education and Research*. 31(1): 6-25.

- Duggan, L. (2002). The New Homonormativity: The Sexual Politics of Neoliberalism. In: R. Castronovo and D. D. Nelson (eds), *Materializing Democracy: Towards a Revitalized Cultural Politics*, Duke: Duke University Press, pp. 175-194
- Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.
- Florida, R. (2004). *Cities and the creative class*. London and New-York: Routledge.
- Forsyth, A. (2001). Sexuality and Space: Nonconformist Populations and Planning Practice. *Journal of Planning Literature*. 15 (3): 339-358.
- Frisch, M. (2002). Planning as a Heterosexual Project. *Journal of Planning Education and Research*. 21 (3):254-266.
- Hartal G and Sasson-Levy O (forthcoming) Being [in] the center: Sexual citizenship and homonationalism in Tel-Aviv's Gay-Center.
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Hasson, S (2001). The Evolvement of Neighborhood Activism and the Extension of Citizenship Rights. *Israel Affairs* 7(4): 45-64.
- Healey, P. (1997). *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. London: Macmillan Press.
- Higgs, D (ed). (1999). *Queer Sites- Gay Urban Histories since 1600*. London and New York: Routledge.
- Hubbard, P. (2012) *Cities and Sexualities*. London and New-York: Routledge.
- Kama, A (2011). Parading Pridefully into the Mainstream: Gay & Lesbian Immersion in the Civil Core. In: Ben-Porat, G and Turner, B (eds), *The Contradictions of Israeli Citizenship: Land, Religion and State*, New-York: Routledge.
- Kama, A (2000). From Terra Incognita to Terra Firma: The Logbook of the Voyage of Gay Men's Community into the Israeli Public Sphere. *Journal of Homosexuality*, 38(4): 133-162.
- Kenney, M. R. (2001). *Mapping Gay L.A: The Interaction of Place and Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Levin, M. (1979). *Gay Men: The Sociology of Male Homosexuality*. New York.: Harper and Row.
- Louria, M. and Knoop, L. (1985). Towards an Analysis of the Role of Gay Communities in The Urban Renaissance. *Urban Geography*. 6: 651-669.
- Marcuse, P. (2012). Justice. In: Weber, R. and Crane, R. (eds), *Oxford Handbook of Urban Planning*. New-York: Oxford University Press. PP. 141-165.

- Misgav, C. (forthcoming). With the Current, Against the Wind: Constructing Spatial Activism and Radical Politics in Tel-Aviv Gay Center. *ACME: An International E-Journal for Critical Geography*.
- Mort, F.(2000). The Sexual Geography of the City. In Bridge G. and Watson S. (eds) . *A Companion to the City*. Oxford: Blackwell. Pp. 307-315.
- Muller – Myrdahl, T (2011). Queerying Creative Cities. In: Doan, P. (ed), *Queerying Planning: Challenging Heteronormative Assumptions and Reframing Planning Practice*. Farnham and Burlington: Ashgate, pp. 157-168.
- Nast, H (2002). Queer Patriarchies, Queer Racisms, International. *Antipode*, 34: 874-909.
- Quilley S. (1997) Constructing Manchester's new urban village: Gay spaces in the entrepreneurial city. In: Brent G et al. (eds) *Queers in Space – Communities, Public Spaces, Sites of Resistance*. Washington: Bay Press. pp 192-275.
- Richardson, D (2005). Desiring Sameness? The Rise of a Neoliberal Politics of Normalization, *Antipode*, 37: 515-535
- Sandercock, L. (1998a) *Toward Cosmopolis*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Sandercock, L. (ed).(1998b). *Making the Invisible Visible - A Multicultural Planning History*. Berkeley: University of California Press.
- Valentine, G. (1993). (Hetro) Sexing Space: Lesbian Perceptions and Experiences of Everyday Spaces. *Environment and Planning D: Society and Space*. 11: 395-413.
- Valentine, G. (1995). Out and About: Geographies of Lesbian Landscapes. *International Journal of Urban and Regional Research*. 19(1): 96-111.
- Weightman, B. (1980). Gay Bars as Private Places. *Landscape Research*. 24 (1): 9-16.
- Yiftachel, O. (2012). Critical Theory and "Gray Space": Mobilization of the Colonized. In: Brenner, N, Marcuse, P and Mayer, M (eds), *Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. London and New-York: Routledge, pp. 150-170.
- Yiftachel, O. (1998). Planning and social control: Exploring the dark side, *Journal of Planning Literature*. 12: 395-406.